

**ZAMONAVIY FORS TILIDA DETERMINATIV QO'SHMA
SO'ZLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Xadicha Begaliyeva

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistri

Annotatsiya. *Mazkur tezis zamonaviy fors tilida determinativ qo'shma so'zlarning struktur-semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda qo'shma so'zlarning tarkibiy tuzilishi, komponentlar o'rtasidagi grammatik va semantik munosabatlar, so'z yasaliş jarayonidagi o'ziga xosliklar hamda determinativ birikmalarning leksik ma'no shakllanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, fors tilidagi qo'shma so'zlarning ot, sifat va boshqa so'z turkumlari doirasida shakllanishi, ularning lug'aviy ma'nosi va nutqdagi vazifalari yoritiladi. Tadqiqot zamonaviy fors tilining so'z yasaliş tizimini chuqurroq anglash hamda fors tili leksikologiyasi va morfologiyasini o'rganishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy fors tili, determinativ qo'shma so'zlar, so'z yasaliş, struktur-semantik tahlil, komponent, leksik ma'no, morfologiya, leksikologiya, qo'shma ot, qo'shma sifat, so'z birikmasi.*

Tilning lug'at tarkibi doimiy ravishda rivojlanib, yangi tushunchalar va hodisalarni ifodalovchi birliklar bilan boyib boradi. Ushbu jarayonda so'z yasaliş muhim o'rin tutadi. So'z yasashning samarali usullaridan biri qo'shma so'zlarning shakllanishidir. Qo'shma so'zlar ikki yoki undan ortiq leksik komponentning birlashishi natijasida hosil bo'lib, ko'pincha yangi, yaxlit lug'aviy ma'noni ifodalaydi. Zamonaviy fors tilida ham qo'shma so'zlar tilning leksik va grammatik tizimida muhim ahamiyatga ega. Fors tilidagi qo'shma so'zlarning muayyan qismi determinativ munosabat asosida shakllanadi. Bunday tuzilmalarda komponentlardan biri ikkinchi komponentning ma'nosini aniqlaydi, chegaralaydi yoki unga qo'shimcha tavsif beradi. Determinativ munosabat orqali predmetning turi, vazifasi, belgisi, kelib chiqishi yoki boshqa xususiyatlari ifodalanishi mumkin.

Shu sababli determinativ qo'shma so'zlarni struktur va semantik jihatdan o'rganish zamonaviy fors tilining so'z yasash qonuniyatlarini aniqlashda muhimdir. Determinativ qo'shma so'zlar tarkibiy qismlari o'zaro aniqlovchi va aniqlanmish munosabatida bog'langan leksik birliklar sifatida talqin qilinadi. Bunday tuzilmalarda komponentlarning biri asosiy ma'noni ifodalashi, ikkinchisi esa ushbu ma'noni aniqlashtirishi yoki toraytirishi mumkin. Determinativlik qo'shma so'zning ichki semantik tuzilishini belgilovchi muhim omillardan biridir [1].

Fors tilshunosligida izofa konstruksiyasi, birikma tarkibidagi aniqlovchi va aniqlanmish munosabati hamda qo'shma so'zlarning shakllanishi o'zaro bog'liq masalalar hisoblanadi. Biroq har qanday izofali birikmani qo'shma so'z deb hisoblash to'g'ri emas. Erkin so'z birikmasi bilan qo'shma so'z o'rtasidagi farq ularning lug'aviy yaxlitligi, grammatik xususiyatlari, ma'no munosabatlari va nutqda qo'llanishiga qarab belgilanadi. Masalan, fors tilidagi کتابخانه (ketābxāne) — “kutubxona” so'zi ketāb (“kitob”) va xāne (“uy”) komponentlaridan tashkil topgan. Mazkur birlikda komponentlar birgalikda muayyan muassasa nomini bildiradi va yaxlit leksik ma'no hosil qiladi. دانش‌آموز (dāneš-āmuz) — “o'quvchi” so'zida esa dāneš (“bilim”) va āmuz (“o'rganuvchi, o'rganish bilan bog'liq”) komponentlari birlashib, muayyan shaxsni anglatuvchi leksik birlikni hosil qiladi. Ushbu misollar fors tilida komponentlarning birlashishi orqali yangi ma'no yuzaga kelishini ko'rsatadi. Biroq ularning aynan determinativ qo'shma so'zlar qatoriga kiritilishi tanlangan tasnif mezonlariga muvofiq alohida asoslanishi lozim [2].

Zamonaviy fors tilida qo'shma so'zlar tarkibiy tuzilishiga ko'ra turli modellarda shakllanadi. Ularning ayrimlari ikki otning birikishi, boshqalari ot va fe'l asosining qo'shilishi yoki sifat va ot komponentlarining o'zaro munosabati orqali yuzaga keladi. Bunda komponentlarning joylashuvi va grammatik xususiyatlari qo'shma birlikning ma'nosini anglashda muhim rol o'ynaydi. Ikki ot komponentidan tashkil topgan birliklarda birinchi komponent ikkinchi komponent ifodalagan tushunchani aniqlashi mumkin. Masalan, کتابخانه (ketābxāne) birligida ketāb komponenti xāne komponentining ma'nosini aniqlashtiradi va umumiy ma'no “kitoblar saqlanadigan yoki ulardan foydalaniladigan joy” tushunchasiga

yaqinlashadi. Natijada soʻz tarkibidagi komponentlar mustaqil maʼnolarini qisman saqlagan holda yangi leksik birlikni shakllantiradi. Fors tilida qoʻshma soʻzlarning yozilishi ham ularning struktur xususiyatlarini tahlil qilishda eʼtiborga olinadi. Ayrim birliklar birga, ayrimlari esa yarim ajratuvchi belgi — nimfāsele bilan yoziladi. Yozuvdagi farqlarni faqat grafik shaklga qarab talqin qilish mumkin emas, chunki yozilish meʼyorlari, imlo anʼanalari va leksiklashuv darajasi ham muhim ahamiyatga ega. Determinativ qoʻshma soʻzlarning struktur tahlilida quyidagi jihatlariga eʼtibor berish lozim: komponentlar soni va turi, ularning oʻzaro sintaktik munosabati, soʻz yasovchi elementlarning mavjudligi, grammatik yaxlitlik hamda qoʻshma birlikning gapdagi vazifasi. Ushbu xususiyatlarni birgalikda oʻrganish qoʻshma soʻzlarni erkin birikmalardan farqlash imkonini beradi [3].

Determinativ qoʻshma soʻzlarning semantik xususiyatlari komponentlar oʻrtasidagi maʼno munosabatlari va ularning umumiy lugʻaviy mazmuni orqali namoyon boʻladi. Bunday birliklarda aniqlovchi komponent asosiy komponentning maʼnosini toraytirishi, unga muayyan belgi qoʻshishi yoki tushunchani boshqa tushunchalardan farqlashi mumkin. Semantik jihatdan determinativ qoʻshma soʻzlar predmet nomlari, kasb va faoliyat turlari, joy nomlari, shaxs xususiyatlari hamda mavhum tushunchalarni ifodalashda qoʻllanadi. Ularning ayrimlarida komponentlarning maʼnosi aniq sezilib turadi. Boshqa birliklarda esa umumiy maʼno komponentlarning alohida maʼnolari yigʻindisidan farq qilishi mumkin. Bunday holat leksiklashuv jarayoni bilan bogʻliq.

Masalan, کتابخانه (ketābxāne) soʻzida “kitob” va “uy” maʼnolari umumiy maʼnoni anglashga yordam beradi, biroq soʻzning zamonaviy lugʻaviy maʼnosi oddiy “kitob uyi” tushunchasi bilan cheklanmaydi. U muayyan vazifaga ega boʻlgan joy yoki muassasani bildiradi. Bu holat qoʻshma soʻzlarda semantik yaxlitlik shakllanishini koʻrsatadi. Determinativ munosabatlarning yana bir xususiyati maʼnoning kontekstga bogʻliqligidir. Ayrim qoʻshma birliklarning maʼnosi gapdagi vaziyat, nutq uslubi va kommunikativ maqsadga qarab aniqlashadi. Shu sababli ularni faqat tarkibiy qismlarga ajratish bilan cheklanmay, zamonaviy fors tilidagi real qoʻllanish misollari asosida ham tahlil qilish lozim [4].

Determinativ qo'shma so'zlarning struktur va semantik xususiyatlari bir-biri bilan uzviy bog'liq. So'z tarkibidagi komponentlarning o'zaro joylashuvi, grammatik munosabati va leksik xususiyatlari umumiy ma'noning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ma'noning yaxlitlashuvi qo'shma birlikning til tizimidagi mustaqil leksik birlik sifatida qaror topishiga yordam beradi. Struktur-semantik tahlil jarayonida qo'shma so'zlarning tarkibiy modelini aniqlash, har bir komponentning ma'nosini belgilash, komponentlar o'rtasidagi aniqlovchi munosabatni ko'rsatish va umumiy lug'aviy mazmunni izohlash talab etiladi. Shuningdek, qo'shma birlikning erkin so'z birikmasidan farqlanishi, uning lug'atlarda qayd etilishi va nutqda barqaror qo'llanishi ham tahlil mezonlari sifatida qaralishi mumkin. Zamonaviy fors tilidagi determinativ qo'shma so'zlarni o'rganish fors tilining leksik-semantik tizimi, so'z yasash modellari va grammatik munosabatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunday tahlillar fors tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchilar uchun ham muhim bo'lib, so'zlarning tarkibini tushunish va lug'at boyligini kengaytirishga xizmat qiladi [5].

Xulosa

Zamonaviy fors tilida determinativ qo'shma so'zlar so'z yasash tizimining muhim qismini tashkil etadi. Ularning struktur xususiyatlari komponentlarning tarkibi, grammatik munosabati va birikish usullari bilan belgilanadi. Semantik xususiyatlari esa aniqlovchi va aniqlanmish komponentlarning o'zaro munosabati, umumiy lug'aviy ma'noning shakllanishi hamda leksiklashuv darajasi orqali namoyon bo'ladi. Determinativ qo'shma so'zlarni ilmiy jihatdan tahlil qilishda ularni erkin so'z birikmalaridan farqlash, struktur modellarini aniqlash va ma'no munosabatlarini kontekst asosida o'rganish muhimdir. Bunday yondashuv zamonaviy fors tilining leksikologiyasi va morfologiyasiga oid nazariy qarashlarni boyitib, fors tilidagi so'z yasash jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lazard, G. (1992). A Grammar of Contemporary Persian. Costa Mesa, California: Mazda Publishers.
2. Windfuhr, G. (Ed.). (2009). The Iranian Languages. London and New York: Routledge.
3. Mahootian, S. (1997). Persian. London and New York: Routledge.
4. Lambton, A. K. S. (1953). Persian Grammar. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Khanlari, P. N. (1979). Dastur-e Zabān-e Fārsi. Tehran.
6. Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2006). Dastur-e Zabān-e Fārsi. Tehran: Fatemi.
7. Academy of Persian Language and Literature. Farhang-e Moaser-e Farsi va zamonaviy fors tiliga oid lugʻaviy-meʼyoriy materiallar. Tehran.